

Framställning av träkol, tjära, pottaska och salpeter

Framställning av träkol, tjära, pottaska och salpeter blev viktiga binärningar för befolkningen, innan de stora skogsavverkningarna började. Den starka stegringen av tjärtillverkningen under senare hälften av 1880-talet torde i viss mån få tillskrivas de stora skogsbränder, som beskrivs i ett senare kapitel. Därigenom stod lättillgänglig råvara till förfogande.

För träkolsframställningen blev tillkomsten av järnvägen i början på 1890-talet en viktig faktor, då avsättningsmöjligheterna och fraktkostnaderna helt revolutionerades. Strax före sekelskiftet fram till tiden omkring 1920, dvs. strax efter första världskriget, nådde denna tillverkning sin höjdpunkt.

Kolning

Kolning sker i s. k. kolmilor, varvid veden hugges i vissa bestämda längder. Det vanligaste är att kolveden reses, men det förekommer även att veden travas liggande. Sedan milan rests, täckes den med granris varöver öses jord och kolstybb (finfördelat kol). För att jorden ej skall rasa utefter sidorna är milan utvändigt försedd med tvärgående fack (slåar). Tändningen sker i ett hål på milans topp. För reglering av draget finns ett antal hål vid milans fot.

Under kolningen ansågs de tre första dygnen svårast, då milan ofta kunde »slå», vilket innebar, att genom gasexplosioner i milans inre stora hål kunde uppstå i den. Det gällde nu att snabbt kasta jord i hålen och klubba igen dem. För kolaren gällde det att vara på sin vakt dag som natt. Oftast ansågs det fördelaktigt att hålla sig väl med milans skyddsande, en av de »osynliga», så blev kolaren varnad!

Gick det bra var milan utkolad efter c:a tre veckor, då all ved omsatts till träkol. Sedan milan kallnat, revs den under viss vatten-

Runt om i socknen kolades förr många kolmilor. Denna bild är från Nyliden.

begjutning, så att kolen ej skulle brinna upp. Därpå utforslades träkolen per hästskjuts i särskilda träbingar, som innehöll en kolstig (c:a 20 hl). Kolet lastades på järnvägsvagnar antingen på järnvägsstationerna eller ute på järnvägslinjen för vidare befordran till järnbruken. Hela kolningsproceduren var arbetsam och tidsödande. I slutet på första världskriget hade kolpriset stigit till c:a 50 kronor per stig.

Under »kolningsruschen» sysselsattes mycket folk. Ante Söderlind d. ä. från Ryssjö kolade t. ex. under sin krafts dagar mer än 100 milor, Erik Samuelsson, Leding, kolade även många, liksom Erik Lundgren, Björna, »Bagar Lundgren» kallad. Gideåbor kolade många milor vid Pingelmyrarna på Ledingsskogen. Vid Björnafallet kolade smeden Nils Olsson och »gruvkungen» Jon Jonsson, liksom att det kolades både på Gidenäset och vid Gruvberget. Och i Kravattensliden hade vuxit upp en hel »kolarstad» med många milor och kojor. I många fall gick arbetet i Mo och Domsjöes regi. Över hela socknen kolades det, t. ex. i byarna Näset, Långviken och Movattnet med lejda kolare som Axel Strinnholm, Brattsbacka, Martin Strömåker, Nyåker, Erik Salén, Berg, Ante Nordström, Mattarbodum, m. fl. T. o. m. i Locksta kolades en mila, som gav 60 stigar, berättar 88-åriga Nils Larsson. Många tusen kolstigar lastades ut. Större förtjänster gav inte »kolruschen» men den gav många arbetstillfällen!

Köpman Helmer Söderlind, Långviksmon, som bl. a. även handlat med träkol, berättar att hans far Johan Söderlind kolade åt Mo och

Domsjö AB omkring sekelskiftet. Ersättningen utgjorde 5 kronor per stig, och då ingick i åtagandet att hugga kolveden, köra fram den, färdigställa »kolbotten» (den plats där milan skulle stå), resa och täcka milan, kola och riva den, forsla kolen till järnvägen samt lasta ut dem. Gav en ordinär mila 50 kolstigar, så blev hela arbetsförtjänsten 250 kronor för många månaders arbete. Med andra ord ett fattigmansarbete efter nutidens betraktelsesätt!

Slutligen kan nämnas att den s. k. »kolruschen» tog ett hastigt slut, då fred inträdde år 1918 efter första världskriget. På kort tid rasade priserna i botten för både träkol, ved och andra skogsprodukter. Tidigare köpare, som t. ex. Skogens Kol i Kilafors, hade svårigheter att ta emot kontrakterade träkolsleveranser och dessutom vägrade de att göra nya inköp. Där stod nu många som sysslat med kolning liksom uppköpare med stora lager träkol, som ej gick att sälja till priser som ens tillnärmelsevis täckte omkostnaderna. På kort tid rasade priserna från 50 å 51 kronor per stig till 11-13 kronor, om de ens gick att sälja.

Den relativt goda hanteringen avstannade helt plötsligt med ekonomiskt bakslag för mången och ruin för en del. Det hände bl. a. i Movattnet och Björna by, att redan brända kolmilor fick stå kvar i skogen. Det bar sig inte att ta rätt på kolen. Och än idag kan man på Björna byaskog träffa på vältor av huggen kolved - upprutnad och utgörande ett dystert minne av den plötsliga stagnationen på en verksamhet, som under några år varit riktigt god.

Tjärbränning

Alltifrån 1500-talet och till långt fram i tiden var export av dalbränd trä tjära en viktig exportartikel för vårt land. På 1600-talet intog exporten av trä tjära och beck tredje platsen efter stångjärn och koppar.

I Björna förekom även tjärbränning på ett tidigt stadium, vilket framgår av att framställning av trä tjära upptogs som skattepliktig inkomst under 1600-talet. Det var emellertid först några årtionden in på 1800-talet som tjärbränningen tog riktig fart. Vid denna tid uppmuntrade också Hushållningssällskapet i Härnösand hanteringen, vilket ytterligare bidrog till att produktionen av tjära ökade.

På grund av den stora skada, som tjärbränningen utgjorde för tallskogen, tillkom bestämmelser om att tjära endast finge brännas av stubbar och vindfällan. Intyg om att bestämmelserna efterlevdes utfärdades av sockenstämman. Protokoll därom ger vid handen att under ett par årtionden i mitten av 1800-talet tillverkades c:a 1.000 tunnor trä tjära årligen, och ända till slutet av århundradet och några årtionden in på vårt sekel var framställningen betydande.

Som exempel på kvantiteter och tillverkare kan sockenstämmo-protokollet av den 22/9 1855 anföras, varigenom församlingen intygade att nedanstående personer samma år tillverkat tjära av vindfällan och stubbar:

Bonden Erik Nilsson, Hemling	23 tunnor
Bonden Olov Nilsson, Hemling	43 »
Bonden Johan Johansson, Hemling	29 »
Änkan Karin Nilsdotter, Hemling	21 »
Bonden O. Olofsson, Leding	120 »
Bonden Erik Eriksson, Leding	16½ »

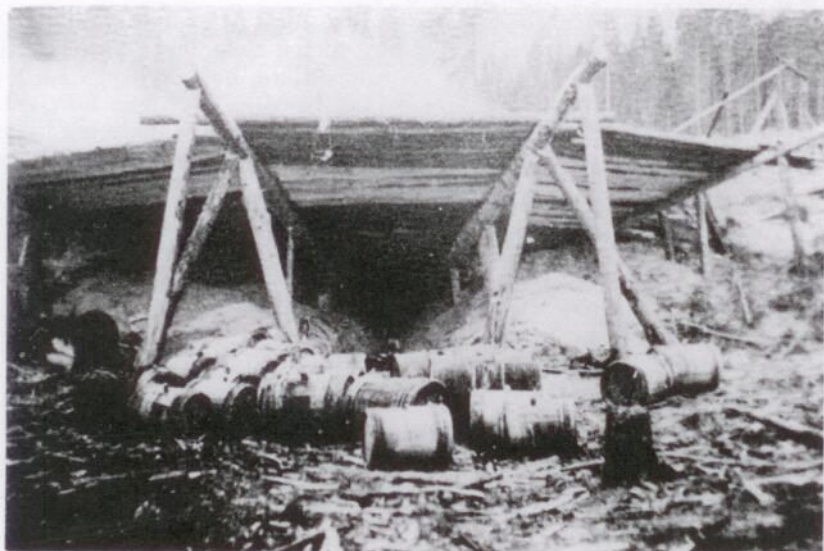
Här slutar tituleringen, nu vidtar kanske de mindre besuttna:

Nils Kristoffersson, Mattarbodum	30 tunnor
Johan Lindström, Mattarbodum	13 »
Erik Eriksson, Mattarbodum	12 »
Erik Häggström, Mattarbodum	11 »
Jonas Hörling, Mattarbodum	24 »
Jonas Svedberg, Långviken	43 »
Johan Johansson, Långviken	28 »
Erik Eriksson, Långviken	10 »
Erik O. Eliasson, Kärrsjö	22 »
Nils Zakrisson, Kärrsjö	22 »
Erik Nilsson, Nyliden	37 »
B. Näsman, Nyliden	21 »
B. Persson, Nyliden	21 »
Per Nyström, Nyliden	10 »
Erik Andersson, Långvattnet	106 »
Abraham Johansson, Ryssjön	43 »
Per Olsson d. ä., Björnsjö	23 »
Johan Olofsson, Krokvattnet	15 »
O. Olofsson, Högåsen-Nybyn	19 »
Karl Karlsson, Hundsjö	26 »
Per Zakrisson, Movattnet	11 »
Anders Molander, Movattnet	44 »

Vid nästa sammanträde den 7/10 1855 anmäldes och intygades ytterligare 200 tunnor av sex tillverkare.

Sockenstämmoprotokollen ger vid handen, att tjärbränning förekom i de flesta byar både för eget behov och till avsalu. På de ställen där det var gott om råvara – tjärstubbar efter de stora bränderna – användes samma tjärdal många gånger. Det finns även belägg för att tjärbränningen kunde ge namn åt en viss plats, t. ex. Tjärdalsbacken i Gide by.

Tjärbränningen tycks under tidernas lopp ha haft ungefär samma förfaringssätt, här återberättad efter uppgifter från bl. a. köpman

Tjärdal på Lockstamon i början på 1940-talet. Tjärbrännare var hemmansägaren Nils Eriksson, Hemling. I förgrunden syns ett antal tjärtonnor.

Helmer Söderlind, Långviksmon, som tidigare gjort betydande affärer i trätjära, av förra järnvägsarbetare Sven Lundberg, Björna, vilken med stor minnesgidhet från 1890-talet har mycket att berätta om tjärbränning, samt från förra sågägaren Pelle Persson, som själv sysslade med tjärbränning i yngre år. Bl. a. brände han i kompanjonskap med Jonas Jonsson i Gide en stor tjärdal på Ryssjömon i slutet av förra världskriget, vilken lämnade närmare 100 tunnor tjära. Som 14-åring var han också med, när en tjärdal brändes i Björna stationssamhälle år 1901, en tjärdal som f. ö. höll på att ställa till olycka, då »stocken» (se nedan) grott igen. Man fick springa till smeden Erson i Gide efter en järnstång för rensning, och under tiden svämmade dalen över av tjära och antände ljungen. Vilket elände, men det redde ut sig

Arbetet - förberedelse och bränning

Först gällde det att söka sig till en plats, där det var gott om tallstubbar och vindfällan, ty dessa är kådrika, icke minst de svampanripna tallarna, som blivit skadade och fått s. k. tjärgadd. Sedan gällde det att på hösten bryta upp stubbarna och köra samman virket till den plats, där tjärdalen skulle byggas. Under vintern höggs råmaterialet, »tjärtöret», upp i lämpliga längder om c:a 50 à 60 cm och grovklövs.

